

Н.І. КРЕЦУЛ¹, М.М. ФЕДОРОНЧУК²

¹ ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, Київська область, 08401, Україна

² Інститут ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України
вул. Терещенківська, 2, МСП-1, м. Київ, 01601, Україна

ВОЛОДИМИР ІПОЛИТОВИЧ ЛИПСЬКИЙ (до 150-річчя від дня народження)

Ключові слова: Липський, історія науки, ботаніка, флора, ботанічні сади, рідкісні види рослин, гербарій

11 березня 2013 року виповнюється 150 років від дня народження Володимира Іполитовича Липського — видатного українського вченого, ботаніка, флориста, систематика, знавця та організатора роботи ботанічних садів, академіка і президента (1922—1928) Української академії наук, члена-кореспондента АН СРСР. Учений описав чотири нових для науки роди, понад 280 видів і різновидів. Його ім'я увічнено в історії ботанічної науки: на честь В.І. Липського названо 64 види та різновиди судинних рослин.

Народився Володимир Іполитович у 1863 році на Волині (с. Самостріли Корецького р-ну Рівненської обл.). Після навчання в Житомирській гімназії

(1873—1877) та Київській колегії Павла Галагана (1877—1881) він став студентом фізико-математичного факультету Університету св. Володимира в Києві, який успішно закінчив у 1887 році.

Аналізуючи наукову та організаційну діяльність В. Липського, можна виокремити такі основні періоди: перший київський (1887—1893), петербурзький (1894—1917), другий київський (1917—1928) та одеський (1928—1937).

Основними чинниками формування В. Липського як науковця-природодослідника були роки навчання в Колегії Павла Галагана та Університеті св. Володимира в Києві, активна науково-дослідницька робота під наставництвом видатного ботаніка І.Ф. Шмальгаузена, співпраця з багатьма відомими тогочасними природодослідниками, діяльна участь у роботі Київського товариства дослідників природи. В.І. Липський був одним із тих, хто належав до школи ботаніків-систематиків і флористів, створеної І.Ф. Шмальгаузенем у Київському університеті. Після закінчення Університету св. Володимира молодий учений протягом семи років працював консерватором Ботанічного кабінету та Ботанічного саду цього навчального закладу, а також був асистентом на кафедрі ботаніки у професора І.Ф. Шмальгаузена, де гармонійно поєднував викладання з науковими дослідженнями.

За цей час В.І. Липський вивчає флору Бессарабії, Криму, Кавказу, Закавказзя, Закаспійської об-

ласті, відвідує ботанічні наукові установи Туреччини, Греції, Італії. Саме тоді він опублікував перші наукові праці за результатами власних досліджень.

Вивчаючи флору Бессарабії, В. Липський застосував нові на той час методи спостереження та дослідження флор, зокрема геоботанічний. Учений побував у 69 пунктах Бессарабії, з яких 42 нині входять до території України. Володимир Іполитович вивчив видовий склад флори цього регіону і зібрав велику кількість гербарного матеріалу.

Заслугою В. Липського у дослідженні флори Бессарабії було уточнення поширення рідкісних та цінних для науки видів рослин, опис нового виду — мласкавця бессарабського (*Valerianella bessarabica* Lipsky).

Учений одним із перших ще в ті далекі роки застерігав, що господарська діяльність людини, особливо інтенсивний розвиток сільського господарства, негативно позначаються на зміні видового складу флори: «Найбільші зміни в теперішній час робить людина, її вплив дуже суттєво відображається на зміні рослинних форм. Людина [...] порушує установлену гармонію в рослинному світі даної місцевості» [1]. В. Липський підкреслював, що «внаслідок цього порушується рівновага в установленому порядку рослинних форм: з одного боку, вводиться багато сторонніх рослин, а з іншого — знищується багато рослин, які не можуть існувати при такій зміні обставин». Учений констатував той факт, що флора Бессарабії ще не вивчена, але вже багато її видів втрачені для науки, особливо це стосувалося рослинного світу цілих степів, які потерпали від розорювання. «Цілих, незайманих степів ми вже тепер майже не знаходимо: усі вони розорані», — резюмував дослідник. Володимир Іполитович одним із перших підкреслював, що «... вивчення такого цікавого явища, як наші південно-російські степи, та відновлення картини попередньої степової рослинності представляє великий інтерес і навіть необхідність, тим паче, що степи ці знаходяться напередодні свого винищення» [1].

Гербарні зразки, зібрані В. Липським під час ботанічних екскурсій, зберігаються в іменній колекції І.Ф. Шмальгаузена в Гербарії Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України (КИ). В. Липський передав до колекції свого вчителя 1517 гербарних аркушів.

Істотний внесок Володимира Іполитовича і у вивчення флори Кавказу. Конспект флори цього регіону, складений ученим, налічував 4430 видів рослин

і давав уявлення про її кількісний та якісний склад. Він описав понад 40 нових видів і різновидів рослин кавказької флори та виокремив близько 650 її ендеміків. Результати цих флористичних досліджень тривалий час слугували цінним матеріалом для подальшого вивчення флори не тільки Кавказу, а й усієї Росії.

Під час кількох нетривалих екскурсій до Криму В. Липський знаходив дуже цікаві, рідкісні рослини регіону, зокрема описав з міста Феодосії новий для науки вид — хрінницю Турчанінова (*Lepidium turczaninowii* Lipsky), який на сьогодні — єдиний ендемічний вид Криму, описаний з території міста.

Вивчення В. Липським видового складу флори Кавказу та Криму має важливе значення для уточнення поширення деяких видів у районі його досліджень, які тепер розглядаються в ранзі Кримсько-Новоросійської провінції. Учений вказував, що ця територія має дещо замкнутий характер, свої особливості у флористичному плані. Сучасні ботаніки використовують результати цих досліджень у процесі вивчення кримсько-новоросійських ендеміків.

Близько п'ятдесяти років присвятив Володимир Іполитович дослідженню флори Середньої Азії, опублікувавши 35 наукових праць з цих питань. Для названого регіону він встановив чотири нові роди та понад 220 видів і різновидів судинних рослин. Майже всі описані В. Липським таксони судинних рослин визнані сучасною ботанічною номенклатурою і лише деякі з них вважаються синонімами.

Вагоме значення в науковій діяльності В. Липського мало вивчення світового досвіду роботи ботанічних садів. Він був одним із перших, хто подав детальні описи відвіданих закордонних ботанічних установ. Звіти про зарубіжні відрядження В. Липського щодо запозичення світового досвіду в організації ботанічних садів і нині залишаються визначною пам'яткою в історії їх розвитку.

У науковій спадщині В. Липського є чимало праць, присвячених історії ботанічної науки. Як історик науки Володимир Іполитович проявив себе глибоким мислителем, доскіпливим дослідником архівів і майстром художнього слова. Його праця «Исторический очерк Санкт-Петербургского Ботанического Сада (1713—1913)» і досі є одним із ґрунтовних джерел з історії вітчизняної ботаніки.

У своїх наукових розробках Володимир Іполитович неодноразово порушував проблеми систематики рослин. Варто відзначити, що всі праці В. Липського, присвячені вивченню флор досліджуваних

ним територій, були опубліковані ще до створення прийнятих нині міжнародних правил ботанічної номенклатури. Тому важливо підкреслити бачення вченим проблем тогочасної систематичної ботанічної номенклатури та шляхів їх розв'язання.

В. Липський наприкінці XIX ст. наголошував на тому, щоб, складаючи списки рослин, неодмінно вказувати наукову видову назву рослини, ім'я автора, який уперше її описав, місцезнаходження та умови зростання. На думку вченого, саме так можна буде уникнути багатьох помилок при використанні ботаніко-систематичної літератури та гербарних зразків у подальших дослідженнях.

Величезне значення мали і мають сотні тисяч гербарних зразків, зібраних ученим протягом життя, які сьогодні зберігаються в різних наукових установах України, Росії, Великої Британії, країн Середньої Азії та інших держав. Значна кількість гербарних зразків нині міститься в різних секторах Гербарію Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України (КИ). З-поміж них є чимало автентичного матеріалу, зокрема голо- та лектотипів, на основі яких учений описав нові для науки види. Гербарні матеріали, зібрані В. Липським, використовуються для уточнення ареалів видів рослин. Особливо вартісними є дані про місцезнаходження рідкісних і зникаючих видів.

У період становлення та зміцнення Української академії наук Володимир Іполитович віддано служив справі організації науки в Україні. Окрім керівництва Ботанічним садом та кафедрою квіткових рослин УАН, він брав активну участь в організації та роботі різних академічних структур, зокрема природничого профілю. Відома діяльність В. Липського в Комісії УАН з вивчення природних багатств України, Комісії з вивчення фауни України. Він працював у Видавничій комісії II відділу УАН, очолював Комісію енциклопедичного словника, Комісію з ревізії бібліотеки УАН. У жовтні 1921 році В. Липський був обраний «товаришем президента», а 12 червня 1922 року — «Головою-президентом» ВУАН. На цій поважній посаді він докладає максимум зусиль для подальшої розбудови наукових установ в Україні. На В. Липського, як президента, покладалася відповідальність за наукову і фінансову діяльність Академії, він дуже багато часу приділяв господарській роботі установи. Володимир Іполитович з цього приводу зазначав: «... з світанку до ночі доводилось виконувати різноманітні обов'язки господарського значення, аж до приймання дров і т. д. Поки не встановлено штатів та не унормовано праці».

Але не тільки господарськими справами займався В. Липський на посту президента ВУАН. У цей період широко відома його наукова, громадська, дослідницька діяльність. У звіті ВУАН за 1923 рік відзначено роботу кафедри ботаніки та проблеми ботанічного саду, які очолював академік В. Липський. Зокрема зазначалося: «За відсутністю дільниці землі для саду [...] було зібрано бібліотеку, гербарій, початки музею тощо і матеріал для видання гербарію української флори; було звернуто особливу увагу на флору нижчих рослин...» [2].

Безперечно, організація роботи ботанічних садів посідала особливе місце в діяльності В. Липського. Найвагоміший внесок учений зробив у розбудову Ботанічного саду Університету св. Володимира в Києві, Імператорського Санкт-Петербурзького ботанічного саду, Ботанічного саду Всеукраїнської академії наук та Одеського ботанічного саду. Він виявив неабиякий талант організатора та керівника, забезпечуючи нагальні потреби цих наукових установ.

Теоретичні нариси плану організації Ботанічного саду були втілені В. Липським у процесі облаштування малого Ботанічного саду при ВУАН (1923—1928), який «... правив би за ядро майбутнього великого саду та в якому б підготовлювався матеріал для посадки».

Відомості про цей етап діяльності вченого вперше знайдено в архівах Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського — Фонд Х, Архів АН УРСР, справа № 18682 «Кафедра квіткових рослин та Ботанічний Сад» (стаття про роботу кафедри); документ датований 1929—1930 роками. Стаття написана В. Липським до 10-ї річниці заснування ВУАН. Як відомо, 14 листопада 1928 року постановою Президії ВУАН було створено Ювілейну комісію, до складу якої входили члени Президії ВУАН та секретарі її відділів, уповноважений Укрнауки Л. Левитський, голова Окружного виконавчого комітету Ю. Войцехівський. Статтю передбачалося надрукувати в збірнику до ювілейних свят, але вона так і залишилася в машинописному варіанті, — замість урочистостей на працівників ВУАН посипалися репресії. Ювілей Всеукраїнської академії наук відзначали в квітні—травні 1930 року. Святування відбувалося на тлі сумнозвісного сфабрикованого процесу «Спілки визволення України», наслідком якого стали арешти багатьох видатних учених та загальні «чистки» в наукових установах.

В. Липський ретельно вів записи про посіви та висаджування рослин; у згаданій статті наведено спи-

сок 100 рослин, які росли в саду протягом 1925 року. А вже в 1926-му сад, організований академіком В. Липським, набув не тільки декоративного, а й наукового значення: «... Можна сказати, що вже в 1926 р. малий садок був досить упорядкований у ботанічному розумінні, він мав найрізноманітніші рослини, частина яких могла правити для демонстрації та звірки, а частина мала декоративний характер» [3]. У ньому були створені колекції деяких видів рослин, розміщених групами (декоративні, лікарські, технічні), велося спостереження за особливостями їхнього росту та розвитку. Деякі фенологічні спостереження В. Липський вів особисто. Так, учений спостерігав за широким розповсюдженням північноамериканських видів декоративних рослин рудбекії (*Rudbeckia* sp.) та космеї (*Cosmos bipinatus* Cav.), які добре розмножувалися насінням; за бур'янами, завезеними з Південної Америки, — галінгою (*Galinsoga parviflora* Cav.) та ешольцією — *Elsholtzia ciliata* (Thunb.) Nyl. (= *E. patrinii* (Lepesch.) Garcke). На той час було складено план-схему саду з позначенням усіх насаджень, а також каталог рослин.

Слід відзначити, що зі згаданих в архівних матеріалах рослин, висаджених академіком В. Липським, сьогодні залишилися лише дві ялиці (*Abies alba* Mill.), одна з яких, як вказував учений, зі зламною роздвоєною верхівкою, дві яблуні (*Malus* sp.), декілька дерев берези (*Betula pendula* Roth) та кущів бузку (*Syringa vulgaris* L.). Залишки цього саду ми знайшли у дворі Президії НАН України, що по вул. Володимирській, 54.

1928 року В. Липський очолив Одеський ботанічний сад. За його керівництва напрям діяльності саду суттєво змінився. Розпочалися дослідження флористичного, систематичного, ботаніко-географічного характеру та з інтродукції рослин.

Одеський період життя та наукової діяльності В. Липського рельєфно розкриває його як особистість науковця-практика. Співробітники саду під керівництвом Володимира Іполитовича брали активну участь у вивченні рослинних ресурсів Півдня України для широкого їх використання в народному господарстві. Особлива увага на той час приділялася технічним і лікарським рослинам. Уже за два роки керівництва садом Володимир Іполитович створив лабораторію з вивчення цих видів рослин.

Одним із напрямків роботи В. Липського як директора Одеського ботанічного саду було керівництво молодими науковими кадрами — аспірантами. Учений приділяв велику увагу польовій роботі

дослідників-початківців. Під час спільних виїздів він учив їх організації екскурсійної та експедиційної роботи, методиці ботанічних досліджень, гербаризації рослин тощо.

У 1933 році Одеський ботанічний сад було залучено до розробки дарвінівсько-мічурінського напрямку та «новачій» горезвісного Т.Д. Лисенка. Але В. Липський був людиною, яка не звикла до компромісів, тому він залишив посаду директора Ботанічного саду і до кінця життя працював лише його науковим консультантом. За дев'ять років роботи в Одеському ботанічному саду Володимир Іполитович зумів у такий складний час перетворити його на справжню наукову установу.

Помер академік В.І. Липський 24 лютого 1937 року. Похований в Одесі, на Другому міському кладовищі.

Варто згадати, що для повернення із забуття імені Володимира Іполитовича Липського багато зробила доктор біологічних наук, професор Дарина Микитівна Доброчаєва. Саме завдяки її невтомному пошуку було знайдено умовне місце поховання В.І. Липського (на дійсному місці тепер уже нові захоронення) і 2 грудня 1993 року за кошти НАН України встановлено пам'ятник ученому [4].

В одній зі статей, присвячених вшануванню пам'яті академіка В.І. Липського, є мудрі слова: «Пам'ять потрібна живим, а не мертвим, бо пам'ять — то наша історія, наша совість, на якій тримається рід людський».

Збігло два десятиліття ... Пам'ятник на могилі вченого зі світовим іменем, президента Всеукраїнської академії наук (1922—1928), академіка В.І. Липського знову зруйновано ... Манкуртам пам'ять не потрібна.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Липський В.І.* Исследования о флоре Бессарабии. — Киев, 1889. — 167 с.
2. *Архів* Інституту архівознавства Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. — Фонд 10, оп. 1, од. зб. 99, 24 арк. Листи В.І. Липського — члена-кореспондента АН СРСР, академіка АН УРСР, президента АН УРСР до О.В. Фоміна (Одеса—Київ), 1929—1935 рр.
3. *Інститут* рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. — Фонд X. Архів АН УРСР — справа 18682. Липський В.І. Кафедра квіткових рослин та Ботанічний Сад [стаття про роботу кафедри 1929—1930] — 23 арк.
4. *Центральний* державний архів вищих органів влади та управління України. — Фонд 5231, опис 1, справа 184. Листування Д.М. Доброчаєвої з різними організаціями про вшанування пам'яті В.І. Липського — 1974 р., 1988—1995 рр. — 21 арк.

Рекомендує до друку
Я.П. Дідух

Надійшла 24.12.2012 р.

Н.И. Крецул¹, Н.М. Федорончук²

¹ ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Київська область, Україна

² Інститут ботаніки імені Н.Г. Холодного НАН України, г. Київ

ВЛАДИМИР ІППОЛИТОВИЧ ЛІПСКИЙ
(к 150-летию со дня рождения)

В статті прослідковується научний шлях і науково-організаційна діяльність відомого ботаніка, флориста, систематика, організатора роботи ботаничних садів, академіка і президента (1922—1928) Всеукраїнської академії наук, члена-кореспондента АН СРСР В.І. Липського.

Ключевые слова: Липский, история науки, ботаника, флора, ботанические сады, редкие виды растений, гербарий.

N.I. Kretsul¹, M.M. Fedoronchuk²

¹ H. Skovoroda Pereiaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University, Pereiaslav-Khmelnytsky, Ukraine

² M.G. Kholodny Institute of Botany, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

VOLODYMYR IPOLYTOVYCH LYPISKY
(on the 150th Anniversary of his Birth)

The article traces the scientific path and scientific-organizational activity of the well-known botanist, florist, taxonomist, convener of the Botanical gardens, Academician and President (1922—1928) of the Ukrainian Academy of Sciences, corresponding member of the Academy of Sciences of the USSR.

Keywords: Lypsky, science history, flora, botany, Botanical gardens, rare plant species, herbarium.

НОВІ ВИДАННЯ

Дідух Я.П. Основи біоіндикації / Відп. ред. акад. НАН України Д.М. Гродзинський. — К.: Наук. думка, 2012. — 344 с.

У монографії викладено наукові основи біоіндикації, яка ґрунтується на засадах сучасної екології та різних біологічних дисциплін і використовується для оцінки стану зовнішнього середовища. Показано основні напрями біоіндикації, розглянуто поняття індикатора, проблеми стресу та біоіндикації, пошуки індикаторів зміни їхніх ознак залежно від рівня організації живого. Значну увагу приділено сучасним методам і шкалам, зокрема розробленому автором методу синфітоіндикації. Подано характеристику цього нового наукового напрямку. Висвітлено питання дендроіндикації, дистанційної біоіндикації, індикації стану екосистем, їх забруднень, змін у часі та просторі (атмосфери, гідросфери, педосфери, пошуків корисних копалин, змін клімату) за допомогою вищих рослин і рослинних угруповань, лишайників, мохів, водоростей і тваринних організмів. Придільено увагу проблемам ландшафтної біоіндикації, оцінці геоморфологічних процесів, динаміки та стійкості екосистем, використання екологічних індикаторів для оцінки сталого розвитку.

Для екологів, біологів, географів та інших фахівців, які займаються відповідними проблемами, а також викладачів і студентів вищих навчальних закладів.